

BASLAWISH KLASLARDA ANA TILI SABAQLARINDA A'MELIY SHINIG'IWLARDAN PAYDALANIW

Babaniyazova Sarbinaz Baxadirovna

A'jiniyaz atindag'i No'kis ma'mleketlik pedagogikaliq institutinin'

Baslawish ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

ANNOTATCIYA

Maqalada baslawish klaslarda ana tili sabaqlarinda temalardi tu'sindiriwde, bekkemlewde qollanilatug'in na'tiyjeli a'meliy shinig'iwlar haqqinda pikirler keltirilgen.

Tayanish so'zler: A'meliy shinig'iw, baslawish klass oqiwshilari, fonetika, grafika, ga'p, so'z shaqaplari.

Bizge belgili bolg'anınday, baslawish klaslar 1-4- klaslardı o'z ishine aladı. Baslawish klaslarda ana tilin oqıtıwdın' maqset ha'm wazıypaları oqıwshılarg'a qaraqalpaq tilin u'yretiw, ana tilinde durıs jazıw, so'ylew, oqıwdı, grammatika ha'm imlanı o'zlestiriwin ta'miyinlew bolıp esaplanadı.

1-klasta da'slep sawat ashıw sabaqları eki sherek dawamında alıp barıladı. Bunnan keyin 1-klastın' 3-shereginen baslap 4-klass aralıg'ında ana tili sabaqlıg'ı o'tiledi. Baslawish klaslarda ana tilinen a'piwayi, baslang'ish tu'sinikler beriledi. Atap aytqanda, 1-2-klaslarda fonetika ha'm grafikag'a baylanisli temalardi u'yreniwge u'lken itibar qaratiladi. Sebebi, oqıwshılar bul da'wirde oqıw ha'm jazıw procesin endi g'ana iyelep atırg'an boladı.

Fonetika ilimi seslerdin' jasaliwin, seslik nizamlılıqlarin, tildin' buwin qurılısin u'yreledi. Bunda oqıwshılar qaraqalpaq tilindegi seslerdi, olardıń jasalıwın, ha'r qıylı nizamlılıqların u'yrenedi. Bunnan tısqarı buwin haqqında da mag'luwmat aladı. A'llette, oqıwshılar 1-klastın' da'slepki eki shereginde buwing'a bo'lip oqıwdı ha'm

jazıwdı u'yrengen boladı. Al, fonetika bo'liminde bolsa, qaraqalpaq tilindegi buwinlardın' tu'rleri menen tanısadı. Grafika- bul ha'ripler ha'm sesler ortasındag'i o'z-ara mu'na'sebetlerdi u'yreniwshi ilim tarawı bolıp esaplanadı. Grafika- jazıwda qollanilatug'in tan'balar bolıp esaplanadı. Grafika menen oqıwshılar 1-klastan baslap islesedi. Sebebi, a'lipbedegi ha'riplerdin' o'zi grafika esaplanadı. Ha'riplerden basqa da ko'plegen tan'balar bar. Bular: irkilis belgileri, arab ha'm rim cifrları, formulalar h.t.b. Ses ha'm ha'rip boyınsha ha'rqiylı a'meliy shinig'iwlar alıp bariw mu'mkin. A'meliy shinig'ıw ha'm tapsırmalar oqıwshılarg'a temanı bekkemlew ushın u'lken ja'rdem beredi.

I. So'zlerde neshe buwin, neshe ses bar ekenligin tabiw. Misali, a-na (3 ses, 2 buwin), ba-la (4 ses, 2 buwin).

II. So'zlerdegi seslerdi birimlep aytiw: w-a-t-a-n, a-t-a, n-a-b-a-t, m-e-k-t-e-p.

III. Qanday da bir so'zdegi tek g'ana bir ha'riptin' ornın basqa ha'ripke almastırıp jan'a so'z payda etiw. Misali: ana- ata- ag'a- apa, bala- dala- qala- shala.

IV. So'zlerdi jasawda sanlardan paydalaniw: 5ik (besik), 1ik (birik), 8ayaq (segizayaq).

V. So'zdin' basına yaki aqırına ha'rip qosıp jan'a so'z jasaw. Misali: ala- bala, saba- saban.

VI. So'zlerdin' ortasına ha'rip qosıp yaki ortasınan bir ha'rip alıp taslap jan'a so'z payda etiw. Misali: ana-ayna, balıq- baylıq, ko'lmek- ko'mek.

VII. So'zdegi buwindi yaki sestı tu'sirip qaldiriw. Misali: anar- nar, bayla- bay, qapı- qap.

VIII. Buwinlardın' ornın almastiriw: Nargu'l- Gu'lnar.

IX. Ha'riplerdin' ornın almastiriw: Azat-taza.

X. Bir-biri menen tutasıp ketken sesler izbe-izliginen so'zlerdi ajiratiw. Misali: almaqepteru'yaynaqapımektep – alma, kepter, u'y, ayna, qapı, mektep.

3- klasta ana tili sabag'ında tiykarinan ga'p teması u'yreniledi. Ga'p u'stinde islew oqıwshılardin' so'ylewin o'siriwde u'lken a'hmiyetke iye. Ga'p u'stinde islewdin' tiykarig'i waziypası oqıwshılardi sintaksislik ta'repten duris ha'm aniq ga'p

du'ziwge u'yretiw bolip esaplanadi. Ga'p u'stinde islew boyinsha birneshe shinig'iwlaridi ko'rip otemiz.

I. U'lgini oqiw ha'm jaziw. Bul ga'p u'stinde islewdin' na'tiyjeli usillarınan biri esaplanadı. Bunda oqıwshı kitapta berilgen ga'plerdi oqıydı ha'm jazadı.

II. Soraw tiykarında ga'p du'ziw. Bunda berilgen sorawg'a juwap beriw ushın qısqa mazmundag'ı emes, ba'lki, tolıq ga'p du'ziledi. Mısalı, Soraw: Bu'gin ana tili sabag'ınan qanday tema o'tildi? Juwap: Bu'gin ana tili sabag'ınan «Ga'p» teması o'tildi.

III. Aralas berilgen so'zlerden ga'p du'ziw. Misali: keldim u'yge Men - Men u'yge keldim.

IV. Aralas berilgen ga'plerden tekst du'ziw. Bunda qısqasha, yag'nıy eki yamasa u'sh ga'pten du'zilgen tekst beriledi. Mısalı, Balalar qarboran oynadı. Bu'gin qar jawdı. Bu'gin qar jawdı. Balalar qarboran oynadı.

V. Noqatlar qoyilmag'an, bas ha'ripler berilmegen tekstten ga'plerdi ajiratiw. Mısalı, Men bu'gin erte turdım mektepke kettim bu'gin ana tili oqıw matematika sabaqları boldı. Men bu'gin erte turdım. Mektepke kettim. Bu'gin ana tili, oqıw, matematika sabaqları boldı.

VI. Su'wret tiykarında bir yamasa birneshe ga'p du'ziw. Bunda oqıtıwshı oqıwshılarg'a ga'p qurawg'a an'sat, tu'sinikli, olardıń jasına mas bolg'an su'wretlerden paydalanıwı kerek.

4- klasta so'z shaqaplari tiykarg'i o'tiletug'i tema bolip tabiladi. Baslawish klaslarda so'z shaqabin oqitiw biraz qiyin ha'm juwapkershilikli is. So'z shaqaplari u'yretiwde birneshe a'meliy shinig'iwlaridi ko'rip o'temiz.

I. Ha'rbir so'z shaqabin o'tip atirg'an waqıtta sol so'z shaqabına tiyisli so'zlerdi oqıtıwshı aytıwı kerek. Keyin, oqıwshılardıń o'zlestiriw da'rejesin anıqlaw ushın olarg'a sorawlar beriwı kerek.

II. O'tip atirg'an so'z shaqabına tiyisli ha'm tiyisli emes bolg'an so'zlerdi ajiratiw. Misali: atliq so'z shaqabin o'tip atir , ana, bala, nan, qiziq, aq, uzin, oynaw. Bunda atliq so'zler ana, bala, nan so'zleri.

III. O‘tilgen temadag‘i so‘zlerdi jazdiriw ha‘m ma‘ninin tu‘indiriw.

IV. Ko‘rgizbeli materiallardan paydalanuw. Yag‘niy o‘tilip atirg‘an so‘z shaqabina tiyisli su‘wretler ha‘m klass ishindegi buyimlardi ko‘rsetiw.

V. Ga‘ptegi so‘z shaqaplarin aytuw. Misali: Eki (sanliq) u‘yrek (atliq) ju‘zip baratir (feyil).

VI. So‘z shaqaplarinin‘ sorawlarin aytuw: alti (neshe?) alma (ne?).

Baslawish klass oqıwshıları mektepke kelgen waqıtında ele oyın balası halında keledi. Durıs, ha‘zirgi waqıtta balalardıń ko‘pshiligi mektepke shekemgi ta‘lim ma‘kemelerine baradı. Ol jerde oqıw ha‘m jazıw boyınsha baslang‘ısh tu‘siniklerdi iyelep keledi. Bul, a‘lbette, oqıwshıg‘a alıpbeni u‘yreniwde birqansha an‘sat boladı. Biraq, basqa pa‘nlerdi u‘yretiwde oqıtıwshı biraz ku‘sh sarıplaydı. Baslawish klass oqıwshıları uzaq waqıt dawamında bir na‘rse menen shug‘illanıwdı xosh ko‘rmeydi. Tema o‘tip atirg‘an waqıtta oqıtıwshılar tek g‘ana kitapta berilgen qag‘ıydalar ha‘m shınıg‘ıwlar menen sheklenip qalmawı tiyis. Bul oqıwshılardı tez sharshatadı ha‘m zeriktiredi. Sol sebepli, oqıtıwshılar joqarıda atap o‘tilgen shınıg‘ıwlardı a‘meliyatta paydalanıwı maqsetke muwapıq boladı.

PAYDALANILG‘AN A‘DEBIYATLAR

1. A. Pirniyazova, Q. Pirniyazov h.t.b. « Baslawish klaslarda ana tilin oqitiw metodikasi»

2. Karima Qosimova h.t.b. « Ona tili o‘qitish metodikasi».